

Avrupa'ya Sürgün Edilen Endülüs Müslümanları'na (Moriskolar) Osmanlı Devleti'nin Yardımı (XVII. Asır)

Assistance of Ottoman State to Muslims Andalusia (Moorish) Who were Exiled to Europe (17th . Century)

Feridun BİLGİN*

Mardin Artuklu Üniversitesi

Özet

XV. asrın son çeyreğine girildiğinde Endülüs İslâm coğrafyası dahilî çekişmeler içerisinde boğuşurken, düşmanları olan Hıristiyan krallıkları arasında Reconquista'yı (İspanya'yı yeniden ele geçirme) tamamlamak amacıyla güçlü bir ittifak gerçekleşmiştir. Aragon kralı ve Kastilya kraliçesinin evlilikleriyle oluşan bu ittifaktan sonra, Endülüs'ün son başkenti Gırnâta şehri işgâl edilerek (1492), Müslümanlar'ın İspanya'daki siyâsî ve askerî varlıklarına tamamen son verilmiştir. İşgalden kısa bir süre sonra da yüzbinlerce Müslüman ülkelerinde "parya" durumuna düşürülüp, baskıyla din değiştirmeleri sağlanmıştır. Hıristiyan olmak zorunda bırakılan ve "Moriscos" olarak adlandırılan Endülüs Müslümanları, İspanyol resmî ve dinî çevrelerce daima "öteki, öteki medeniyete" ait olarak görülmüşlerdir. Bu sebeple başlatılan asimilasyon çabalarına rağmen bir türlü "iyi birer Katolik" olmayan ve İspanya'nın düşmanlarıyla (Osmanlı, Fransa ve Kuzey Afrika'daki hanedanlıklar) ortak hareket eden bu insanların, İspanya'da sökülüp atılması için nihâi "toplulu sürgün" kararı alınmıştır (Nisan 1609). Bu karardan sonra Müslümanlar, Avrupa üzerinden İslâm topraklarına göç etmeye başlamıştır. Bilhassa, Fransa ve Venedik üzerinden yapılan göçlerin sağlıklı yapılması için Osmanlı devletinin başlattığı diplomatik girişimler sonuç vermiş ve onbinlerce Endülüs Müslümanı ölümden kurtarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İspanya Devleti, Sürgün, Fransa, Venedik, Moriskolar, Endülüs.

Abstract

As the fifteenth century entered its last quarter Islamic al-Andalus was drowned in internal controversies whereas on the other hand the Christians brought about a powerful alliance between the kingdoms with the aim of concluding the military phase of the Reconquista, that is, the reconquest of Spain. After this alliance, which was established through the marriage of the King of Aragon and the Queen of Castile, the political and military presence of the Muslims in Spain reached an end with the occupation of Granada, the last capital of al-Andalus. Shortly after the occupation hundreds of thousands of Muslims were reduced to "pariah" status within their own country and were made to change their faith under pressure. The Muslims of al-Andalus

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. feridunb@gmail.com.

who looked Christian from the outside and who did what was asked of Christians were called "Moriscos" and were always seen as "the other" and "the other civilisation" in official and religious circles. When these people who despite all efforts in that direction became in no way "good Catholics" and who made common cause with the enemies of Spain (the Ottomas, the French and the dynasties in North Africa) a decision was taken eventually, in April 1609, to send them into "collective exile" in order to sever them from their roots. Following this decision tens of thousands of Muslims began to emigrate via Europe to Muslim lands. Diplomatic initiatives that the Ottoman State initiated in order to ensure the proper running of the emigration, especially via France and Venice, bore fruit and saved from death tens of thousands of Muslims from al-Andalus.

Keywords: Ottoman State, Spain State, Exile, France, Venice, Moriscos, Andalusia.

Giriş

Endülüs Müslümanları'nın İspanya'daki yaklaşık sekiz asır süren siyâsî ve askerî varlıkları Katolik Krallar'ın¹ Nasrîler'in (Benî Ahmer) başkenti olan Gırnâta (Granada) şehrini ele geçirmeleriyle sîon bulmuştur (2 Ocak 1492) (Ahbârü'l-'asr, 1991: 115; Makkârî, 1988: 525; İnân, 1987: 257; Irwing, 1850: 403). Bu tarihten sonra Hıristiyan yönetiminde yaşamayı zillet kabul eden Müslümanlar'ın bir kısmı Kuzey Afrika'ya göç etmiş, imkansızlıklar sebebiyle göç edemeyen yüzbinler ise İspanya'da yaşamaya devam etmiştir.

XV. asrın ikinci yarısında siyâsî birliğini büyük oranda sağlamış olan İspanyol devleti, ülkede "*kan/ırk ve din birliğini*" de sağlamak amacıyla öncelikli olarak İspanya Yahûdileri'ni (Sefarîdies) sürgünle işe başlamış, gerçek anlamda Hıristiyan kabul edilmeyen takriben 300.000 Yahûdi, İspanya dışına sürgün edilmiştir (31 Mart 1492). Bir süre sonra (Gırnâta'nın tesliminden 7 yıl sonra) Gırnâta ve civâr bölgelerdeki Müslümanlar'ın "*Hıristiyan olmaları*" konusunda baskılar başlayınca (Hess, 2010: 224), Müslümanlar bu baskılara isyan ederek cevap vermişlerdir (1499, 1500, 1501 tarihli isyanlar) (Castañer, 2005: 229-258). Kanlı şekilde bastırılan bu isyanlar sonrasında Endülüs Müslümanları'nın yaşama koşulları daha da kötüleşmiştir; yayımlanan kraliyet fermanlarıyla Müslümanların ya Hıristiyan olmaları ya da ülkeyi terk etmeleri istenmiştir.

---

¹ İspanya kral ve kraliçesi Fernando ve İzabella evlendikten sonra İspanya tarihinde "Katolik Krallar (Los Reyes Catolicos)" olarak anılmaya başlanmışlardır, bk. Diego Hurtado de Mendoza, (1830), *Guerra de Granada* (haz. Benito Monfort), Valencia: Libreria de Mallén y Berard, s. 63.

Bunun üzerine bir kısmı Kuzey Afrika'ya gitmeyi, büyük çoğunluğu ise yaşadıkları yerlerde "*Hiristiyan görünmeyi*" yani "*takiyye*" yapmayı tercih etmiştir. 1502 yılından sonra Gırnâta ve çevresinde baskıyla din değiştiren ve Hiristiyan yönetiminde yaşamaya devam bu Müslümanlara İspanyol resmî çevrelerce "*Moriscos*"* denilecektir (Lane-Poole, 1888: 270; Bilgin, 2010: 16-18).

Gırnâta bölgesinde başlatılan Hiristiyanlaştırma süreci, Müslümanlar'ın yaşadıkları bölgelerdeki sosyo-ekonomik hayata katkıları, tarımsal faaliyetlerin önemli/vazgeçilmez unsuru olmaları ve İspanyol devletinin ilk başlarda temkinli hareket etme stratejisi sebebiyle, Kaştâle (Castilla), Belensiye (Valencia) ve Katalonya (Catalonia) bölgelerindeki asimilasyon sürecinin 25 yıl gecikmeyle başlamasına neden olmuştur (1526) (Muñoz y Gaviria, 1861: 103).

Asimilasyon amacıyla yayımlanan kraliyet fermanları (bilhassa 1526 ve 1567 fermanları)² ve İspanyol engizisyon mahkemesinin tüm çabalarına rağmen, Endülüs Müslümanları'nın "*sadık birer Hiristiyan*" olmadıkları ve İspanya'nın düşmanlarıyla (Osmanlı devleti ve Kuzey Afrika'daki Müslüman hanedanlıklarla) ilişki içerisinde oldukları şüphesi, İspanyol yönetim elitinin zihnini daima meşgul etmiştir (Arenal, 1996: 217). Nitekim bu şüphe, Endülüs Müslümanları'nın son büyük kurtuluş hamlesi olan, İspanya'nın maddî ve manevî kaynaklarını tüketen, iki yılı aşkın bir süre devam ederek uluslararası bir sorun haline gelen ve uzun gayretler sonucunda kanlı bir şekilde bastırılan Büyük Gırnâta isyanıyla (1568-1570) gerçeğe dönüşmüştür. Bu savaştan sonra Endülüs Müslümanları ilk kez toplu bir şekilde tehcire tabî tutularak yaklaşık 80.000 Gırnâta Müslümanı, İspanya'nın Orta ve Kuzey bölgelerine sürgün edilmiştir (Kettanî, 1992: 72; Cemâleddîn, 1991: 106). Fakat bu sürgün işlemi Müslümanlar'la göçe zorlandıkları yerlerde yaşayan Hiristiyan toplumu arasındaki var olan korkuları daha da büyütmekten başka bir işe yaramamıştır. Eski Hiristiyanlar (*cristianos viejos*), yeni Hiristiyanlar'ın (*cristianos nuevos*) düşmanları olan Osmanlılar, Mağribliler (Faslılar) ve Protestanlar tarafından desteklendiğine dair "*kollektif bir korku*" içerisinde yaşamışlardır (Wiegers, 2010: 143).

İspanyol engizisyon mahkemesinin koğuşturma, müsâdere ve ölüm cezaları, kilisenin tüm çabaları ve yayımlanan kraliyet fermanları, Moriskolar'ın "*İyi birer Hiristiyan*" olmalarına yetmeyince (Bilgin, 2010: 62-98), 1582 yılı gibi erken sayılabilecek bir tarihte Moriskolar'ın tümünden sürgün edilmelerine dair öneriler İspanyol Sarayı'na gelmeye başlamıştır -(Sánchez-Blanco, 2011:13). Bu önerilerden biri, Chinchón dükü Diego de Chávez, Alba dükü, Rodrigo Vázquez

* "Moro" kelimesinin küçültülmüş şekli olarak "Küçük Müslümanlar" anlamına geldiği düşünülmektedir. Müslümanlar'ın zayıf, güçsüz ve zelil olduklarını vurgulamak maksadıyla Hiristiyanlar tarafından kullanılmış bir kelimedir. Günümüz tarihçileri "Morisco" kelimesini, İspanya'da, Müslümanlar'ın soyundan gelen ve zorla din değiştirmek zorunda kalıp Hiristiyan olan Müslümanlar için kullanmaktadırlar, geniş bilgi için bk. E. Lévi-Provençal (2008), "Moors", VII, 235-236; Epalza, 1992: 8. Biz makalemizin geri kalan kısmında sürgün edilen Endülüs Müslümanları için "Morisko" ve "Endülüs Göçmenleri" kelimelerini kullanacağız

² Bu fermanların sebep ve sonuçları için bk. Bilgin, 2010: 75-99.

ve Don Juan Idiáquez tarafından getirilmiş fakat, dönemin İspanya Kralı II. Philip (1555-1598) bu sırada devletin içerisinde bulunduğu ve bilhassa tarım sahasını etkileyen ekonomik kriz, endüstriye dayalı ticârîn olumsuz etkilenecek olması ve ucuz iş gücüne olan ihtiyaç sebebiyle bu öneriyi sıcak bakmamıştır. Benzer bir teklif 7 yıl sonra 1589'de bu sefer Consejo del Arzobispo Juan de Ribera Konseyi tarafından II. Philip'e sunulmuştur (Bremond y Mayanas, 1998: 117; Hess, 2010: 224)

XVII. asrın başında dönemin İspanya Kralı III. Philip (1598-1621) Moriskolar'ın düşman devletlerin (Osmanlı, Fransa ve Kuzey Afrika'daki hanedanlıklar) İspanya içerisindeki üçüncü kolu haline geldiğini, "*Morisko Sorunu'nun*" nihâi olarak çözümünü konusundaki önerileri İspanyol Devlet Konseyi'nde ele almıştır. Burada çözüm konusunda genel hatlarıyla üç farklı öneri ileri sürülmüştür; İspanya'da yaşayan bütün Moriskolar'ın özel bir alana toplanarak toplumdaki tecrîd edilmesi, toplu katliâm ve İspanya dışına topluca sürgün (Kettanî, 2005: 147-148). Konsey'de toplu sürgünü sakıncalı bulup karşı olanlar bulunmasına rağmen, bu seçenekte karar kılınmış ve İspanya'da kalan son Müslümanlar'ın da elimine edileceği süreç (Hess, 1968: 7), Hollandalılar'la yapılan 12 yıllık anlaşmanın imzalandığı gün başlatılmıştır (9 Nisan 1609) (el-Hacerî, 1997: 50; Sánchez- Blanco, 2011:14; Hess, 2010: 224) Alınan kararın meşrû olduğunu ifade etmek için de Moriskolar'ın Mağrib'teki dindaşlarıyla gizlice haberleşerek bir isyan hazırlığında oldukları şayiâsi çıkarılmıştır (Hess, 2010: 224).

İlk sürgünlerin Eylül ayı içerisinde Belensiye bölgesinden yapılması İspanya kralı tarafından emredilmiştir (Arenal, 1996: 251-255). Önce Kaştâle, Endelus (Andalucia), Mursiye (Murcia) ve Fûrnecûlûş (Hornachuelos) (10 Ocak 1610) bölgelerindeki, sonrasında ise Aragon ve Katalonya'daki Moriskolar'ın sürgün kararları ilan edilmiştir (Mayıs 1609) (Kettanî, 1992: 169; Rubio, 2010: 199). Bu kararlar birlikte İspanyol devleti; "*...sürmeye aday, çözümünü güç bir uyarlık çatışmasını...*" kökünden haletmiştir (Braudel, 1994: 154)

Alınan sürgün kararında, 6 yaşın altındaki çocukların "*Hıristiyan*" bir ülkeye gitmeleri durumunda ebeveynlerince götürülebileceği, aksi takdirde bu çocukların İspanya'da zorunlu olarak bırakılması maddesi, çocuklarını geride bırakmak istemeyen binlerce Morisko'nun, Avrupa'ya (Fransa, İtalya ve Venedik topraklarına) göç etmelerine sebep olmuştur (Lea, 2006: 310-314, 327; Epalza, 1992: 75). Endülüs göçmenleri, karadan ve denizden olmak üzere iki rotayı takip etmiştir; denizden yaptıkları göçlerde, Güney Fransa'daki limanları bilhassa, Marsilya limanını kullanarak, Cezâyir, Tunus ve Fas limanlarına ulaşıyorlardı (Kettanî, 177). Karadan yaptıkları göçlerde ise; Güney Fransa ve İtalya toprakları üzerinden Venedik'e oradan da gemilere binerek İstanbul'a veya karadan devamlı Osmanlı devletinin Doğu topraklarına (Bosna-Hersek) gelip buradan da İstanbul'a devam ediyorlardı (Epalza, 1992: 174; Kettanî, 1992: 183; Şeyban, 2006: 321). İstanbul'a gelenlerin bir kısmı da Şam'a ve Lübnan sahillerine yerleşiyordu. Geçişler esnasında Venedik'e ulaşan Moriskolar bilhassa, Adriatik kıyılarında bulunan Cenova (Genova), Liorno (Livorno) ve Civitavecchia (Tirreno) limanlarını kullanıyorlardı. Bu güzergahı kullanan 4 Mursiye'li ailenin Alicante limanında başlayan yolculuğu Venedik üzerinden

İstanbul'a varmalarıyla son bulunduğu dönemin kaynaklarında yer alır (1608)³. Sürgün sırasında Moriskolar'ın büyük çoğunluğu daha uzun ve yorucu olmasına rağmen, deniz yolculuğuna oranla hem ucuz hem de güvenli buldukları kara yolunu tercih etmiştir (Epalza, 1992: 176).

Çalışmamızda, Moriskolar'ın yoğun olarak göç ettikleri ve geçiş güzergahı olarak kullandıkları Fransa'daki durumları ile Osmanlı devletinin Moriskolar'ın güvenli bir şekilde İslâm topraklarına geçişlerini sağlamak amacıyla Fransa ve Venedik nezdindeki diplomatik girişimleri üzerinde durulacaktır.

Moriskolar Fransa'da

Moriskolar ile Fransız yöneticileri arasındaki temaslar sürgünden onyıllar öncesinde başlamıştır. Bu temasların biri 1575'de Sarakusta (Zaragosa) bölgesinden bazı Moriskolar'ın, Katolikliğe karşı Protestanlığı muhafaza eden Fransa kralından hazırladıkları bir plan çerçevesinde yardım istemesiyle gerçekleşmiştir (Özdemir, 2012: 290). 1573'de hazırlanmaya başlanan ve 1577'de tamamlanan plana göre; Fransız kuvvetleri kuzeyden Aragon bölgesine, Osmanlı donanması ise Dâniye (Denia), Perpigna ve Berşelûne (Barcelona) ile Mursiye ve Belensiye arasından olmak üzere üç farklı noktadan İspanya'ya girecekti. Uygulanma şansı bulamayan bu plan Moriskolar'ın kurtuluş için umutlarının sönmediğini, Fransa'dan ve Cezâyir üzerinden gelecek yardımları beklediklerini göstermiştir (İnân, 1987: 382). 1602 yılında bu kez Belensiye'li Moriskolar dönemin Fransa kralı IV. Henri'ye (1589-1610) müracaat ederek İspanya'da marûz kaldıkları dinî ve iktisadî baskılar nedeniyle yardım istemişlerdi (Özdemir, 2012: 290). Moriskolar bu görüşmede bölgelerindeki İspanyol askerî varlığının zayıflığından bahsederek Fransız donanmasının Dâniye limanına gelmesi durumunda Müslümanlar'ın silaha sarılıp 80.000 (Cemâleddîn, 1991: 394) kişilik kuvvetle kendisine yardım edeceklerini ayrıca, Aragon Müslümanları'nın 40.000 kişilik kuvvetle, Yahûdi, Protestan ve İspanyol yönetiminden memnun olmayan Katolikler'in de Fransız ordusuna destek olacağını ifade etmişlerdi. Bu girişim, bu sırada Cillîkiye (Galicia) bölgesinden Fransa'ya destek vermesi beklenen İngiliz kraliçesi İzabella'nın ölmesi (1603) ve sonrasında yerine geçen İngiltere kralının İspanyollar'la anlaşma yapmasıyla akîm kalmıştır. Benzer bir isyan hazırlığı 1605'de yine Belensiye Müslümanları ve Fransızlar arasında yapılmaya başlanmışsa da hazırlık toplantısına katılanlardan birinin ihbarı ile bu girişim de sonuçsuz kalmış ve isyanın ele başları yakalanarak asılmıştır (Kettanî, 1992: 158-159).

Son sürgünde (1609-1614), Moriskolar, kendileriyle birlikte bir çok kez ortak hareket irâdesi ortaya koymuş olan Fransa'yı öncelikli göç merkezi olarak seçmişlerdir. Hıristiyan bir ülkeye göç ederek çocuklarını kurtarma düşüncesi, İspanya'ya en yakın Hıristiyan toprakları olması (Epalza, 1992: 174), bu sırada Fransa tahtında bulunan ve Protestan mezhebine mensup (daha sonra Katolik

³ Dönemin kaynaklarından birisi olan "*Viaje de Turquia*" yazarı, İstanbul'a ulaşan Moriskolar'ın İspanya'nın farklı bölgelerinden olduklarını, Belensiye ve Aragon bölgesinden gelenlerin eşleri ve çocuklarıyla birlikte İstanbul sokaklarında dolaştıklarını kaydeder, bk. Villalón, 1919: 278.

mezhebine geçecektir) (Kettani, 158; Uzunçarşılı, 2006: 120) IV. Henri'nin İspanyollara karşı hasmane bir politika takip etmesi ve Fransız toprakları üzerinden İslam ülkelerine geçişlerine izin verilmesi (Chakib, 1987: 122), bu ülkeye göçlerin yoğun olmasına neden olmuştur.

Fransa'ya göçler Kaştâle, Belensiye, Katalonya, Aragon, Endelus, Mursiye ve Valle del Ebro'nun iç kesimlerinden, Akdeniz kıyıları ve Pirene dağları aşılarak yapılmıştır (Panella, 1975: 11). Gelen Moriskolar, Bordeaux, Jean de Luz, Agde, Aquitania, Languedoc, Paris ve Marsilya gibi şehirlere yerleşmiştir. (Cardailac, 1979: 37; Chakib, 1987: 122). İlk gelen Gırnâta Moriskolar'ından sonra gelen Aragon Moriskoları İşbîliyye (Sevilla) ve Mâleka (Malaga) limanlarını kullanarak Fransa'nın güneyinde bulunan Languedoc'a oradan da Kuzey Afrika ve İstanbul'a ulaşmıştır (Panella, 1975: 12). Bu güzergahtan yaklaşık 50.000 Aragon ve Kaştâle Moriskosu Fransa'ya gelmiş ve neredeyse hepsi (1.000'ni hariç) Fransa'yı terk etmiştir. Endelus ve Mursiye bölgesinden ise yaklaşık 10.000 kadar Morisko Marsilya limanlarından Kuzey Afrika'ya göç etmiştir (Panella, 1975: 11). Belensiye bölgesinden gelenler ise Meyûrka'yı (Mallorca) geçip Cenova'ya (Génova), güçleri yetenler oradan da Huerta bölgesine gelip yerleşmiştir (Gonzalo, 2004: 189)

Fransa'ya gelen Moriskolar'ın sayıları hakkında, göçmenlerin sabit bir mekanda kalmamaları sebebiyle bir tahminde bulunmak bir hayli güçtür. Bazı araştırmacılar en az 50.000 (Kettanî, 1992: 182) ve bir kısmı da 150.000 (1610 yılında) gibi yüksek bir rakamı belirtse de bu sayının 70.000-80.000 arasında olması kuvvetli ihtimaldir (Panella, 1975: 11).

Moriskolar'ın Fransa'daki Faaliyetleri

"*Hiristiyan olma*" şartıyla Fransa'da kalan Moriskolar, yaşadıkları bölgelerdeki kilise papazlarına tabî oldular (Panella, 1975: 12). Fakat mezhep tercihleri bir süre sonra değişmiş, Burdeos, Montpellier ve Lunel'deki Moriskolar'ın büyük çoğunluğu Katolikliği bırakıp Protestan mezhebini benimsemiştir. Hiristiyanlık dairesi içerisinde kalmalarına rağmen Fransa'daki dinî zümreler -1677'deki ulusal Vitre Sinagogu vb...- dikkatlerini onlar üzerinden bir an olsun ayırmamıştır (Wieggers, 2010: 152).

Endülüs göçmenleri İspanya'da icrâ ettikleri meslekleri Fransa'da da yapmaya devam etmiştir. Güney Fransa ve Paris'e yerleşenler, çiftçilik, ticâret ve tıpla (Kettanî, 1992: 182; Cemâleddîn, 1991: 397; Şeyban, 2006: 319), Provenza bölgesindeki (Marsilya) şehirlere gelenler de ipek böceği kozası yetiştiriciliği ve fayans işçiliği yapmıştır (Epalza, 1992: 175). 1610'da Fransa'nın Biarritz şehrine gelen ve sonradan din değiştirip Hiristiyan olan Dalbarede ve Silhouette isimli Morisko aileleri, bu şehirde altı adet serâmik fırını inşa ederek İspanya'daki meslekî faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu fırınların üçü 1808 yılına kadar varlıklarını korumuşlardı (Echegaray, 1945: 93)

Fransa'da kısa süreliğine de olsa kalan Moriskolar'ın yaşadıkları bölgelerde bugün de onlara izâfeten bazı kelimeler kullanılmaya devam etmektedir. Mesala, Biarritz şehrindeki La Négresse tren istansyonuna yakın bir mevkîde bulunan "*Mouriscot*" isimli küçük göletin, 1610'da Moriskolar'ın toplanma alanlarından biri olması veya bu göl yakınından geçmelerine istinâden

bu ismi aldığı tahmin edilmektedir (Echegaray, 1945: 92). Yine, Pais Vasco bölgesinde kullanılan "*Morotegia*" ve "*Muskoenia*" kelimeleri de Moriskoları ifade etmek için Fransız dilindeki hatıraları olarak kullanılmaktadır (Echegaray, 1945: 100)

Dönemin şartları gözönüne alındığında kitlesel göçlerin sağlıklı yapılması hayatî derecede önem arz ediyordu. Gerekli önlemler alınmadan yapılacak göçlerin açlık, iklim şartları (sürgün kış mevsimine rastlamıştı) ve saldırılar sebebiyle binlerce insanın hayatını kaybetmesi kaçınılmaz olacaktı. Bu nedenle, Avrupa'ya yapılan göçlerin sağlıklı yapılabilmesi ve koordinasyonunun sağlanabilmesi için sürgün öncesinde, Gırnâta Moriskoları tarafından Fransa'nın içlerine kadar uzanan bir iletişim ağı kurulmuştu. Bu iletişim ağı, Moriskoların göç ettikleri devletler nezdinde kabul gören temsilcileri tarafından yürütülüyordu. Bu temsilciler göçmenlerin sevk ve idaresini üstlenerek yerel yöneticilerin işlerini kolaylaştırırken, aynı zamanda göçmenleri göç esnasında olası dış saldırılara karşı koruyorlardı. Temsilcilerin seçimlerinde, göçmenler üzerindeki nüfuzları, ticârî faaliyet içerisinde bulunmaları ve Fransız yetkilileriyle olan irtibatları önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında, Marsilya'da genel temsilci olarak Jerónimo Enríquez'le birlikte Gabriel Esquierlo ve Luis Zapata, Martigues'de Aragon Moriskoları'nı temsilen Alonso de López; Tristán Océn ve Pedro Vivera, Montpellier'de Kaştâle Moriskoları'nı temsilen Juan Pérez, Lorenzo Diego y Alonso Hernández ile Fransa devleti nezdinde yüksek itibar sahibi Diego de Cárdenas (Mustafa Cardenas) gibi şahıslar yer alıyordu (Pons, 2008: 322). Bu temsilcilerin İspanya, Avrupa, Kuzey Afrika, İstanbul ve Venedik'teki Portekiz Yahûdileri'yle bağlantıları vardı. Mesela, Luis Zapata Gırnâta'daki Moriskoları'la, Jerónimo Enríquez Osmanlı devleti ile, Diego de Cárdenas ise Tunus'taki yöneticilerle ilişki kurmuştu. Bu ilişkiler sayesinde Endülüslü göçmenleri Avrupa üzerinden Kuzey Afrika (öncelikle Tunus'a oradan da Fas, Cezayir'e) ve Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara büyük ölçüde güvenli bir şekilde ulaşmaları sağlanmıştır (Wieggers, 2010: 141).

"*Morisko sorununun*" ülke dışına ihraç eden İspanya, bu sorunun İspanya'ya yeniden yönelebileceği endişesiyle Moriskoları gittikleri her ülkede tâkibat altına almıştır. Tunus Moriskoları'ndan Osmanlı devletine gönderilen ve İspanyol makamlarınca engellenen 15 Eylül 1612 tarihli mektup İspanya'nın endişelerini daha da artırmıştır. Mektupta, çaresiz bir şekilde İspanya'da kalan ve baskıyla din değiştirmelerine rağmen yurtlarından sürülen Moriskoların dramı anlatılıyordu. Baskılara rağmen İslam'a daima bağlı kaldıklarını ve daha öncede II Selim'den (1524-1574) yardım istediklerini fakat, Osmanlı padişahının onları kurtarmaya gücü yetmediğini ifade ediliyorlardı. Bir yıl sonra Aralık 1613'de bu kez Osuna Dük'ü, bazı Moriskoların Osmanlı yönetiminden yardım istediklerine dair başka bir bilgi alacaktır (Wieggers, 2010: 149)

Moriskoların izini takip eden İspanya, Fransa'daki kurmuş oldukları iletişim ağının varlığını ve işleyişini 23 Şubat-15 Haziran 1612'de Fransa'nın Saint Jean de Luz şehrinde bulunan Lorenzo Suarez isimli casusun gönderdiği raporlarla (*avisos*) öğrenmişti. Ağustos 1612'deki raporunda Suarez, Madrid asıllı Francisco Toledano isimli Morisko'nun Bejaranos şirketiyle birlikte İstanbul'a vardığını, Gaspar de Raya ve Alvaro de Mendoza isimli Moriskoların

Osmanlı sarayına giderek İspanya'nın Moriskolar'a karşı işledikleri suçları anlatıp yardım istediklerini bildirmiştir (Pons, 2008: 332). İspanyollar'ın bir diğer ajanı ve aynı zamanda eski bir Morisko olan Gabriel de Carmona'nın (Cinco Villas de Campo de Calatraua şehrinden) 13 Temmuz 1612'de Fransa'nın Saint Jean de Luz şehrinden yazdığı rapor, Suarez'in anlattıklarını teyid etmektedir. Carmona, bazı güçlü Moriskolar'ın İstanbul'a gittiklerini ve güzel bir şekilde karşılandıklarını belirterek Luis de Baldiva gibi isimlerin bu kişiler arasında yer aldığını, Moriskolar'ın sınırı rahat geçmek için Salazar Kontu'nun imzasını taklid ederek sınır geçiş belgeleri hazırladıklarını bildirmiştir (Wiegers, 2010: 153).

Sürgün sırasında Moriskolar'ın İspanya dışına -çocuklarından sonra- çıkarmak istedikleri en önemli varlık kıymetli eşyaları (altın, para ve mücevher) olmuştur. Bunun için Fransa sınırındaki Burguş'daki (Burgos) Salazar Kontu'nun imzasını taklid ederek sınır geçiş belgeleri hazırlamışlardı. Almagro Francisco el Gordo isimli şahıs Kont'un taklidî imzasını taşıyan geçiş belgeleri hazırlayarak Portekiz'li Yahûdi tüccârların -Moriskolar'ın Venedik'teki Portekiz Yahûdi tüccârlardan olan Abraham Zacuto ve Abraham Muguión gibi şahıslarla irtibatları vardı (Pons, 2008: 310)-. Moriskolar'ın kıymetli eşyalarını Fransa'daki "Irun" denilen yerde bulunan Martin Sabato de Olazal isimli şahsa ulaştırmalarını sağlıyordu. Bu şahıs da Antonio Méndez Cardoso ve Francisco Núñez isimli şahıslar aracılığıyla eşyaların sahipleri olan Moriskolar'a ulaştırıyorlardı (Pons, 2008: 310). Bu kıymetli eşyaların büyük bir kısmı, İspanya'nın Beledü'l-Velîd (Valladolid), Tuleytûla (Toledo), Pastrana ve Mursiye şehirlerindeki zengin Moriskolar'ın biriktirip el-Chapiz'deki kasaya doldurdukları eşyalardı (Wiegers, 2010: 152). Transfer işleminin gerçekleşmesinde rol alan Portekiz Yahûdileri, Moriskolar'ı yakalanabilecekleri konusunda korkutarak, transfer işlemlerini güvenli bir şekilde yapacaklarını ifade ederek, bunun karşılığında taşıdıkları değerli eşyaların % 20 ila 30 arasında bir komisyon ücreti olarak yüksek meblağlarda paralar kazanmışlardır (Pons, 2008: 312). Moriskolar'ın ülke dışına bir servet çıkardıklarına (Cabrera, 1857: 396; Lea, 2006: 333) dair raporların gelmesi üzerine İspanyol yönetimi Salazar Kontu'nun bölgesi olan Burguş'da durumu kontrol altına almak için çalışmalara başlamıştır (Pons, 2008: 310-311).

Moriskolar'ın Fransa'da Yaşadıkları Sorunlar

IV. Henrî, Fransa'ya gelen ilk Morisko kafilesine "*Hıristiyan (Protestan)*" olmaları şartıyla kalma izni vermiştir (Cardaillac, 1979: 137; Kettânî, 1992: 182; Cemâleddîn, 1991: 393; Chakib, 1987: 122). Bu şart dahilinde Fransa'da kalan binlerce Morisko, bir süre sonra Henrî'nin Katolik mezhebine geçmesiyle zor durumda kalacaktır. Kral Henrî, yeni mezhebinin ötekine karşı müsamâhasız tutumu ve bu sırada kendisine karşı gerçekleştirilen suikast girişiminin müsebbibi olarak İspanya adına casusluk yapmakla suçlanan Moriskolar'ı görmesi onlara karşı toleranslı politikasından vazgeçmesine neden olmuştur (Lea, 2006: 348). Bu sebeple sonradan Fransa'ya gelen Aragon Moriskoları'nın İspanya'ya geri dönmeleri konusunda baskı yapmıştır (Pons, 2008: 321)

Kral Henrî'nin ölümünden sonra (1610) gerek Fransa'nın içerisinde bulunduğu şartlar ve gerekse yeni yönetimin İspanya ile ilişkilerini düzeltme arzusu, Fransa'nın Moriskolar'a karşı toleranslı tutumunda köklü değişikliklere

neden olmuştur. Bu politika değişiminin altında ictimâî, dinî ve siyâsî nedenler yer alıyordu. Her geçen gün nüfusu hızla artan yorgun ve bitkin Moriskolar'a karşı yerel halkın tepkisinin artması (Epalza, 1992: 175; Panella, 1975: 12; Şeyban, 2006: 318), veba salgını taşıdıkları düşüncesi, bilhassa, Güney Fransa'daki Hıristiyan halkın onları "Türkler" ve "kafirlerle" eşit tutması, Marsilya (Provenza) bölgesinde ucuz iş gücü olarak istihdâmda yer alıp kısa sürede servet sahibi olmaları, halkın onlara karşı nefretini artıran etkenlerdi. Bu sebeple, IV. Henrî döneminde yürürlüğe konulan Moriskolar'ın ya Hıristiyan olarak Fransa'da kalmaları ya da ülkeyi terk etmeleri şartı (Cardailiac, 1979: 137; Cemâleddîn, 1991: s.393; Chakib, 1987: 122), daha da katı bir şekilde uygulamaya konulmuş, Toulouse ve Bayonne şehir yöneticileri eyâlet sınırlarını Moriskolar'a tamamen kapatmış ve bazı şehir meclisleri de bölgelerini terk etmeyenleri cezalandırmakla tehdit etmiştir (Kettanî, 1992: 182; Şeyban, 2006: 319).

Moriskolar'ın XVI. ve XVII. asır İspanyası'ndaki gibi Fransa'da da etnik ve dinî ayrılmaya sebep oldukları gibi aşırı yorumları (Panella, 1975: 13) bir tarafa koyacak olursak, ifade edilen sebeplerle her geçen gün Fransa'daki iklim, Moriskolar'ın aleyhlerine değişmiştir. Bu atmosfer değişimini Fransa'dan Cezâyir'e göç eden İspanya'nın Tercâlû (Trujillo) şehrinden olan Jeronimo de Loaysa isimli Morisko, İspanya'daki arkadaşına gönderdiği mektupta yer vermiştir. 25 Temmuz 1611 tarihli mektubunda Jeronimo:

(...) Cartagena limanından çıkıp Marsilya'ya geldik ve burada iyi bir şekilde karşılandık. Ayrıca bize yardım edileceğine dair söz verilmişti. Ancak IV. Henrî'nin ölümünden sonra işler ters gitmeye başlamıştı ve her şey değişmişti. Fransa'yı terk etmemiz gerekiyordu. Zira İspanya kralı III. Philip'ten bir emir gelmişti ki; bu emirde bizim burayı sömürmek ve burada casusluk yapmak için geldiğimiz söyleniyordu. Bunun üzerine Marsilya'dan çıkıp Livorne'ye gelmiştik. Burada İtalyan efendileri kendi topraklarını işletmek amacıyla ilk önce bize kolaylık göstermişlerdi. Fakat çoğumuzun ticâretle uğraştığımızı anlayınca tekrar göç etmek zorunda bırakıldık. Bunun üzerine Cezâyir'e göç ettik. (Chakib, 1987: 122)

Fransa, 1611'den sonra hiçbir Morisko gemisinin veya grubunun Fransa'ya girişine izin vermemiştir (Epalza, 1992: 176). Bu sebeple, durumlarının gittikçe kötüleştiğini gören Moriskolar'ın büyük çoğunluğu, Atlantik kıyılarındaki País Vasco'daki limanlardan biri olan San Juan de Luz'u ve Akdeniz kıyılarındaki Agde ve Marsilya limanlarını kullanarak Kuzey Afrika'ya göç etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Moriskolar'a Yardımı

Osmanlı devleti daha önce olduğu gibi⁴ son sürgün esnasında da Moriskolar'a olan ilgisini devam ettirmiştir. Bu sırada, Osmanlı tahtında bulunan I. Ahmed (1603-1617) İngiltere, Venedik ve Fransa nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak, Moriskolar'ın sağ salim bir şekilde Osmanlı topraklarına ve Kuzey Afrika'ya geçişlerini sağlamaya çalışmıştır (Temîmî, 1977:9; Özdemir, 315; Şeyban, 2006: 320). Bu temasların gerçekleştirilmesi konusunda Francisco

⁴ Mesela, Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Barbaros Hayreddin Paşa tarafından İspanya sahillerine yapılan 7 seferde Endülüs Müslümanları'ndan 70.000 kişi kurtarılarak Kuzey Afrika sahillerine taşınmıştır (1529), bk. İnân, 1987: 386.

Enríquez (veya Aragones) ve Alonso de López gibi Moriskolar'ın faaliyetleri etkili olmuştur (Pons, 2009: 290). Osmanlı devletinin isimleri zikredilen devletlerle ticarî anlaşmalarının olması ve bu anlaşmaların yenilenmesi (1604) ve bilhassa, Venedik'in ticarî çıkarlarını korumak için Osmanlı devletiyle ilişkilerini iyi tutmaya gayret göstermesi Moriskolar'ın bu ülkeleri bir köprü olarak kullanmalarına imkan tanımıştır (Hammer, 1993: 52; Temîmî, 1977: 8).

Son sürgün öncesinde Osmanlı devleti ile Moriskolar arasında bu sırada Osmanlı topraklarında yer alan Belgrad'ta bir temas gerçekleşmiştir (1605). Burada I. Ahmed'in vezirlerinden Murad Paşa ile görüşen Endülüs heyeti, İspanya'daki zor durumlarını ve göç ettikleri ülkelerde karşılaştıkları kötü muameleleri anlatmışlardır. Heyette yer alan ve Moriskolar'ın ileri gelenlerinden biri olan Muhammed Ebu'l-Abbas el-Hanefî (Abdülaziz el-Kureyşî olarak da bilinir) bilhassa, Güney Fransa'ya göç eden onbinlerce Morisko'nun yaşadıkları kötü koşullardan bahsetmiştir (Temîmî, 1977: 10, dn.18; Chakib, 1987: 77). Murad Paşa'nın durumu Bâb-ı 'Ali'ye iletilmesiyle I. Ahmed, Hacı İbrahim isimli bir Morisko'yu IV. Henrî'ye göndererek⁵ Endülüs göçmenlerinin Fransa üzerinden geçişlerinin kolaylaştırılmasını ve Marsilya'da daimi bir elçilik kurulmasını istemiştir. Bu sırada İstanbul'da bulunan Fransız elçi Sefri Salignac Hacı İbrahim'e Sully Dükü'ne iletilmek üzere, Moriskolar'ın geçişlerini kolaylaştırmasını içeren bir mektup vermiştir. (Lea, 2006: 329, dn.62). Osmanlı padişahının talep mektubu Paris'deki devlet divânında okunurken, III. Philip tarafından Fransa kralına gönderilen elçi Fransa'ya ulaşmış, Osmanlı padişahının girişimlerinden haberdar olduğu Fransız yöneticilere bildirilmiştir (Wiegers, 2010: 151). Bu girişimin nasıl bir sonuç verdiği ile alakalı olarak ulaşabildiğimiz kaynaklar suskun kalmaktadır. Fakat bir süre sonra Osmanlı padişahının ikinci defa Fransa'ya elçi göndermesi ilk girişimin olumlu netice vermediğini göstermektedir.

Birkaç yıl sonra Osmanlı devletiyle Endülüs Müslümanları arasında ikinci bir temas gerçekleşmiştir (1608). Bu kez Moriskolar, sorunlarını doğrudan Osmanlı Sarayı'na anlatmaları için 4 elçiyi Bâb-ı 'Ali'ye göndermişlerdir. Kaştâle ve Endelüs'ü Rûnde'li (Ronda) İbrahim, Beyyâse'de (Baeza) iyi tanınan Cardenas ailesinden biri, Belensiye'yi temsilen Zulema of Torres ve Aragon'u temsilen Gaspar Zaidejos of Tortoles İstanbul'a gelmişlerdir. I. Ahmed ile görüşen elçilerin Osmanlı devletinin İspanya'ya saldırmasını istedikleri ifade edilse de görüşmenin sürgün edilen Endülüs göçmenlerinin Osmanlı topraklarına ulaştırılması konusunda olması kuvvetle muhtemeldir (Wiegers, 2010: 148). I. Ahmed, Henrî'nin ölümünden sonra yerine geçen XIII. Loui'nin vasisi konumunda bulunan annesi Maria de Meclisis'e bir uyarı fermanı göndererek ülkesine sığınan Moriskolar'a iyi davranmasını ve istedikleri ülkelere gitmeleri konusunda yardımcı olmalarını talep etmiştir (1610) (El-Hacerî, 1997: 50; Temîmî, 1977: 10; Kettanî, 1992: 183; Şeyban, 2006: 317). Osmanlı padişahının bu talebi, kraliçenin Fransa gemilerini Moriskolar için tahsis etmesiyle olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır (Temîmî, 1977: 10). Osmanlı devleti

⁵ Bazı araştırmacılar bu mektubun Osmanlı padişahı adına Murad Paşa tarafından yazılıp Fransa kralına gönderildiğini kaydeder, bk. Wiegers, 2010: 151.

de taşınma işlemlerinin sağlıklı yapılabilmesi için, bir elçiyi Güney Fransa'daki Agde limanına göndermiştir (1610) (Pons, 2008: 326; Wieggers, 2010: 149)

Moriskolar ifade edilen girişimlerle eş zamanlı olarak, İngiltere kraliçesi Elizabeth'in son yıllarında İngiltere hükümetinden de yardım istemişlerdir. Fakat bu girişim kraliçenin ölümü üzerine sonuçsuz kalmıştır. Kraliçenin ölümünden sonra yerine geçen I. James'den de (1603-1625) yardım talebinde bulunulmuştur. Bu talebin akibeti konusunda ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. I. Ahmed, bir süre sonra bu kez Müteferrika İbrahim Efendi'yi (Hacı İbrahim Ağa) elçi olarak İngiltere'ye göndermiş, İspanya devletinin Endülüs Müslümanları'na yaptıkları detaylı bir şekilde anlatılarak İngiltere'ye sığınanların İngiliz gemileriyle Osmanlı topraklarına taşınmasını istemiştir. Bu talebin iletildiği sırada, İngiltere ile İspanya arasında bir anlaşmanın yapılması (1604) bu girişimin de sonuçsuz kalmasına neden olacaktır (Kurat, 1953: 174; Temimî, 1977: 10; Chakib, 1987: 77). İngiltere Kralı I. James yardım etmek bir yana, Endülüs Müslümanları'nın Elizabeth döneminde göndermiş oldukları haberleşme evraklarını İspanya devletine teslim ederek, İspanya Kralı III. Philip'e karşı samimiyetini isbat etmek istemiştir (Kurat, 1953: 173).

Osmanlı Devleti, Venedik devleti nezdinde de diplomatik girişimde bulunmuştur. Bu girişim Endülüs'ten gelen Ali ve Süleyman isimli iki Morisko'nun talebi üzerine gerçekleşmiştir. Bu kişiler gemi yolculuğunun tehlikelerinden bahsederek, Venedik ada ve topraklarından Frenk kıyâfetleri içerisinde güvenli bir şekilde Osmanlı topraklarına geçişlerinin sağlanmasını Osmanlı padişahından istemişlerdir (Hammer, 1993: 117; Uzunçarşılı, 2006: 140). I. Ahmed bu talep üzerine Venedik Doğu'na bir mektup göndermiştir. 1614 tarihli mektupta özetle; İspanya'dan sürgün edilen "Müdeccel"⁶ taifesinin, deniz yolunun tehlikeli olması sebebiyle, Venedik toprakları üzerinden Osmanlı topraklarına (dârü'l-emân) geçişlerinin sağlanması, Venedik toprakları geçilirken bir tek Müdeccel'e dahi zarar verilmeden, can ve mallarının korunması talep edilmiş, Venedik Doğu'nun Osmanlı padişahının arzusu istikâmetinde hareket etmesi iki devlet arasındaki dostluğun esası ve yapılmış olan anlaşmanın pekişmesi ve uzatılmasının en önemli sebebi sayılacağı vurgulu bir şekilde belirtilmiştir⁷. Osmanlı devletinin dostluğunu kaybetmek istemeyen Venedik Doğu, Osmanlı padişahının bu talebini yerine getirerek, Moriskolar'ın Venedik üzerinden Osmanlı topraklarına sağ salim bir şekilde geçişlerini sağlamıştır.

Osmanlı devleti, Avrupa devletleri nezdindeki girişimlerinin yanı sıra Kuzey Afrika'daki yönetimlerle de irtibata geçmiştir. Osmanlı amirali Halil Paşa'yı

⁶ Osmanlı arşiv belgelerinde Hıristiyan yönetiminde kalmış Endülüs Müslümanları için "Müdeccel" ve "Tağarten" kelimeleri kullanılır. Konuyla ilgili arşiv belgeleri için bk. BOA, MD., No:78, Hüküm: 1124; BOA, MD., No:14, Hüküm: 283; BOA, MD., No: 81, Hüküm: 267; BOA, MD., No:78, Hüküm: 441. Dönemin Endülüs muhacirlerinden biri olan Ahmad b. Qâsim el-Hacerî de "müdeccel" kavramını kullanmaktadır. El-Hacerî, 1997: 50.

⁷ Fermanın metni için bk. Temimi, ed-Devletü'l-Osmaniyye ve kadıyyeti'l-Moriskıyyîn, Zağvan, 1989, s.46; Bu mektubun transkribe edilmiş şekli için bk, Chakib, 1987: 178, Ek: 7; Kettanî, 1992:183; Hammer, 1993:168)

Mağrib-i Aksa (Fas) Sultanı Mevlây Zeydan'a gönderen (2 Eylül 1613) I. Ahmed, hem ikili ilişkilerin geliştirilmesini hem de İspanya'dan sürgün edilen Moriskolar'a yardım yapılmasını talep etmiştir. Birkaç ay sonra da Halil Paşa aynı amaçla Trablusgarb'ı ziyâret etmiştir (Temîmî, 1977: 10; Chakib, 1987: 76). I. Ahmed Osmanlı devletine bağlı Tunus Beylerbeyine ve kadısına ferman göndererek (1613) Endülüs Müslümanları'na gereken her türlü yardımın yapılmasını istemiş ve Tunus'a ulaşan Moriskolar'ın Anadolu'ya gönderilmesini emretmiştir.

Tunus'tan Anadolu'ya getirilen Moriskolar Adana, Aziz, Sis, Tarsus ve Kars-ı Zülkadriye'ye (Maraş, Kadiri ve civarı) yerleştirilmişlerdir (Epalza, 1996: 147-148). Anadolu topraklarında yerleştikleri yerler dikkate alındığında Osmanlı devleti stratejik bir şekilde davranmıştır. Çünkü, Adana, Sis ve Tarsus gibi yerler tarım sahalarıyla ön plana çıkmaktaydı ve bu yerler İspanya'daki Katalonya, Belensiye ve Mursiye gibi tarım sahalarının çok olduğu ovalara sahipti. Sis, Aziz ve Kars-ı Zülkadriye gibi yerler ise Osmanlı devletinin askeri kontrol bölgeleriydi. Yani, Osmanlı devleti Moriskolar'ın hem tarımsal, hem de askerî sahadaki becerilerinden istifâde yoluna gitmiştir (Epalza, 1996: 149). Moriskolar'ın bir kısmı da Mısır'a ve Şam'a yerleştirilmiş (Makkârî, 1988: 528), 1609 ila 1614 yılları arasında Osmanlı Devletinin Asya ve Avrupa'daki topraklarına yaklaşık 40.000 civârında Morisko göç etmiştir (Kettanî, 1992: 183). İlk fermanın iki yıl sonra Osmanlı padişahı Tunus Beylerbeyine ve kadısına konuyla ilgili ikinci bir ferman göndermiştir (1615) (Wiegers, 2010: 150).

Sonuç

XVII. asrın başında Katolik İspanya Devleti, İspanya'da kalmış olan Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) gerçek anlamda "Katolik" olması için Gırnâta'nın işgalinden sonra başlatılan "*tek din*" ve "*tek ulus/arî ırk*" politikası çerçevesinde, her türlü ictimâî, idarî ve iktisadî araçları kullanmıştır. Yaklaşık 110 yıl süren (1500-1609) asimilasyon çabalarının başarısız olması ve Moriskolar'ın Osmanlı devleti ve Kuzey Afrika'daki hanedanlıkların "*içerdeki uzantıları/ajanları*" olarak görülmesi, İspanyol resmî ve dinî çevrelerini bu soruna çözüm bulma konusunda yeni arayışlara sevk etmiştir. Bu arayışlar, Moriskolar'ın İspanya dışına toplu sürgün kararıyla sonuçlanmıştır (Nisan 1609)

Sürgün fermanında yer alan "*altı yaşın altındaki çocukların ancak Hıristiyan bir ülkeye gidilmesi durumunda ailelerinden alınmayacakları, aksi takdirde İspanya'da bırakılacakları*" kararı, binlerce Morisko'nun coğrafi olarak İspanya'ya en yakın Hıristiyan topraklarına göç etmelerine neden olmuştur. Başta Fransa ve Venedik olmak üzere İngiltere, İtalya'ya göç eden Moriskolar, deniz yolunun hem pahalı hem de güvensiz olması sebebiyle kara yolunu tercih etmiştir. Bu göçlerin sağlıklı ve koordineli yapılabilmesi için göç ettikleri devletler nezdinde kabul gören temsilciler seçmişlerdir.

Fransa, başlangıçta bir devlet politikası olarak Endülüs göçmenlerine sahip çıkarken, bir süre sonra bu politikasından vazgeçerek sınırlarını göçmenlere kapatmıştır. Sürgün esnasında din değiştirip Fransa'da kalan ve sayıları 1.000 civârında olan Moriskolar, İspanya'da icrâ ettikleri mesleklerini (serâmik ve ipek böceği işçiliği vb.) yapmaya devam etmişlerdir. Fransa'dan sonra en fazla Endülüs göçmeni Venedik topraklarına gelmiştir. Göçmenler,

Fransa limanlarını, Venedik ada ve topraklarını, Osmanlı devletinin Balkanlardaki topraklarına (Bosna-Hersek) ve Kuzey Afrika'ya geçiş köprüsü olarak kullanmışlardır.

Osmanlı devleti, binlerce yıldır yaşadıkları topraklardan sürgün edilen Moriskolar'ın güvenli bir şekilde İslâm topraklarına ulaşmalarını sağlamak için Fransa, Venedik ve İngiltere nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin sonucunda onbinlerce Morisko Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarına ulaşabilmiştir. Osmanlı devletinin bu girişimleri olmasaydı, Osmanlı Padişahı I. Ahmed'in Venedik Doçu'na gönderdiği fermanla belirttiği gibi, Moriskolar'ın can ve mal emniyetleri tehlike altına girmiş olacak, belki de binlerce Morisko gemi kaptanları ve geçiş güzergahlarında bulunan yetkililerce katledilecekti. Son sürgünde, Osmanlı hâkimiyetindeki Tunus'a 80.000 civârında Endülüs göçmeninin geldiği hesaba katıldığında, Osmanlı devletinin yardım çabalarının göçmenler için ne derece hayatî derecede olduğu önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Moriskolar'ın güvenli bir şekilde göç etmelerini sağlamakla kalmayan Osmanlı yönetimi, Bu insanların yerleştikleri topraklarda (Osmanlı ve Kuzey Afrika toprakları) yaşadıkları travmayı atlatmalarını ve yeni bir hayata başlamalarını sağlamıştır; Osmanlı padişahı, Tunus beylerbeyi ve kadısına gönderdiği fermanlarda Moriskolar'ın iş gücü sahibi olmaları hususunda yardımcı olmalarını ve bir süreliğine her türlü vergiden muaf tutulmalarını istemiştir. Tunus üzerinden Anadolu'ya getirilen Moriskolar'ı ise Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadriye gibi tarım ve askerî bölge özelliklerine sahip şehirlere yerleştirerek hem ülke ekonomisine hem de ülke savunmasına katkıda bulunmalarını temin etmiştir.

Kaynakça

- ARENAL, M. G. (1996), *Los Moriscos*, Granada: Editorial Universidad de Granada.
- BİLGİN, F. (2010). *Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), MD., No:78, Hüküm: 1124; No:14, Hüküm: 283; No: 81, Hüküm: 267; No:78, Hüküm: 441
- BRAUDEL, F. (1994). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). İstanbul: İmge Yayınları, C.II.
- BREMOND Y MAYANS, A. S. DE (1998). *Benilloba Morisca y Cristiana Historia de Una Evolucion Social*. (Tesis Doctoral). Universidad Complutense, Facultad de Geografía e Historia, Departamento de Historia Moderna, Madrid

- CARDAÏLLAC, L. (1979). *Moriscos y Cristianos un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)*. Madrid: Fondo de Cultura Economica.
- CASTAÑER, J.E.L C. (2005). Mamelucos, Otomanos y Caída del reino de Granada. *En La España Medieval*, sy.28, s. 229-258.
- CEMÂLEDDÎN, A. M. (1991). *el-Müslimûne'l-münassârûn evi'l-Mûriskiyyûne'l-Endelüsiyyûn: Safha mühime min târîhi'l-müslimîn fi'l-Endelüs*. Kâhire: Dârüs's-Sahve.
- CHAKİB, B. (1987). *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- ECHEGARAY, B. (1945). ¿Se establecieron los Moriscos en el país vasco de Francia?. *In: Bulletin Hispanique*. Tome 47, N°1, pp. 92-102.
- EL-HACERÎ, A. K. (1997). *Nâsri'd-Dîn 'Ale'l-Kavmi'l-Kâfirîn*. P. Sj van Koningsveld, Qâsim Sâmarrâî; Gerard Albert Wieggers (Tahk.). Madrid: el-Meclisü'l-'lâli-Abhâsi'l-'İlmîyye, el- Vekâletü'l esbâniyye lit-Te'âvüni'l-devliyye.
- EPALZA, M. (1992). *Los moriscos antes y después de la expulsión*, 1. Bs. Mapfre, Madrid. (<http://www.cervantesvirtual.com/obra/los-moriscos-antes-y-despues-de-la-expulsion--0/>) Temmuz 2012.
- (1996). Instalación de Los Moriscos en Anatolia (documento Temimi, de 1613). *Sharq al-Andalus*, No. 13, pp. 145-157.
- GONZALO A. (2004). La Expulsión de Los Moriscos: Su Influencia en Cultivos, Cosechas y Oficios. Gregorio Marañón (Ed.), *Expulsión ve Diáspora de Los Moriscos Españoles* içinde (s. 187-208). Madrid: Fundación Gregorio Marañón.
- HAMMER, B. J. V. (1993). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Mümün Çevik ve Erol Kılıç (Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat, C. VIII.
- HESS, A. C. (2010). *Unutulmuş Sınırlar, 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*. Özgür Kolçak (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- (1968). The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain. *The American Historical Review*, Vol. 74, No. 1, pp. 1-25.

- İNÂN, M. A. (1987). *Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn*. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî.
- IRWİNG, W. (1850). *A Cronicle of the Conquest of Granada*. London: Printed by Harrison and son St. Martin's Lane.
- KETTÂNÎ, A. M. (1992). *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endelüs*. İslamabad: Câmîatü'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye.
- KURAT, A. N. (1953). *Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi: (1553-1610)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- LANE-POOLE, S. (1888). *The Moors in Spain*. London.
- LEA, H. C. (2006), *İspanya Müslümanları, Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*. Abdullah Davudoğlu (Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- LÉVİ-PROVENÇAL, (2008). Moors. *Encyclopaedia of Islam*. P. Bearman ,Th. Bianquis, C. E. Bosworth , E. van Donzel and W. P. Heinrichs (Ed.). Brill: VII, 235-236
- MAKKÂRÎ, M. A. (1988). *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb = Urfü't-tîb fi't-ta'rîf bi'l-vezîr İbni'l-Hatîb*. İhsan Abbas (Nşr.). Beyrut: Dâru Sâdir.
- MENDOZA, D. H. (1830). *Guerra de Granada*. Benito Monfort (Hzl.). Valencia: Libreria de Mallén y Berard.
- MUÑOZ y GAVİRÍA, D. J. (1861). *Historia del Alzamiento de Los Moriscos, su Expulsion de España*. Madrid: Establecimiento Tipografico de Mellado.
- MÜELLİF-İ MEÇHÛL (1991). *Ahbârü'l-'asr fi İnkidâi devleti Benî Nasr* . Hüseyin Mü'nis (Nşr.). Kahire.
- ÖZDEMİR, M. (2012). *Endülüs Müslümanları – I (Siyasi Tarih)*. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.
- PANELLA, R. J. (1975). *Los Moriscos Espanoles Emigrados Al Norte de Africa Despues de La Expulsion*. (Yayımlanmamış doktora tezi) Universidad de Barselona, Barselona.
- PONS, L. F. (2008). Notas Sobre La Cohesión de La Comunida Morisca Más Allá de Su Expulsión de España. *Al-Qantara*, XXIX, 2, julio-diciembre, pp. 307-332

- (2009). El Exilio Morisco. Las Líneas Maestras Una Diáspora. *Revista de Historia Moderna*, Nº 27, pp. 277-294.
- RUBÍO y NÚÑEZ y BERMEJO, R. S., I. T., M. H. (2010). La Expulsión de Los Moriscos de Extremadura (1609-1614). *Chronica Nova*, Vol.36, pp. 197-226.
- SÁNCHEZ-BLANCO, R. B. (2011). La expulsión de los Moriscos. *la Expulsión de los Moriscos y la Actividad de los Corsarios Norteafricanos* içinde (s.11-21). Instituto de Historia y Cultura Naval, Madrid.
- ŞEYBAN, L. (2006). *Mudejares ve Sefarades*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- TEMÍMÍ, A. (1997). Risâle mine's-Sultânî'Osmanî Ahmed ev-Vel ilâ Doc el Bundukiyye havle'l-Moriskiyyîn. *Mecelletü't-Târîhi'l-Mağribî*, Tunus, sayı: 7-8, s.7-13
- (1989). *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve kadiyyeti'l-Moriskiyyîn*. Zağvan.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2006). *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultân Süleyman'ın Ölümüne Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, C. III.
- VILLALÓN, C. (1919). *Viaje de Turquía*. Enrique Suárez Figaredo(Hzl.). Madrid.
- WIEGERS, G. (2010). Managing Disaster: Network of the Moriscos During The Process of The Expulsion from the Iberian Peninsula Around 1609. *Journal of Medieval Religious Cultures*, Vol. 36, No. 2, 141-168.